

Arbeiderbevegelsen i motstandskampen

Af Tore Pryser

Indledning¹

I motsetning til Danmark valgte den norske Arbeiderparti-regjeringen ledet av Johan Nygaardsvold militær motstand da Nazi-Tyskland gikk til angrep på Norge 9. april 1940. Felttøget i Norge hvor de norske styrkene etterhvert fikk britisk hjelp, varte et par måneder fram til kapitulasjonen 10. juni. Da den britiske regjeringen besluttet å trekke sine styrker ut av Norge, valgte den norske regjeringen å kapitulere i Nord-Norge og fra Tromsø evakuere over til England.

Fra London fortsatte Nygårdsvold-regjeringen kampen for Norges frigjøring på alliert side med de midler som sto til rådighet. Norges viktigste ressurs var landets store handelsflåte som tyskerne ikke hadde fått kloen i. I 1940 ble den norske handelsflåten innlemmet i statsrederiet Nortraship med administrasjoner i London og New York. Handelsflåtens og sjøfolkenes innsats med å skaffe de allierte drivstoff og ammunisjon i frakten over Atlanterhavet, var Norges viktigste bidrag i den internasjonale krigføringen og kostet 3.600 norske liv.

Inntektene fra handelsflåten gjorde det mulig for den norske regjeringen selv å finansiere sin egen hær, marine og et flyvåpen bygd opp fra Storbritannia. Likeledes ga inntektene bidrag til finansiering av motstandskampen i Norge. Regjeringens viktigste samarbeidspartnere i det okkuperte Norge var de illegale motstandsorganene Milorg, Kretsen og Koordinasjonskomiteen. Den norske legasjonen i Stockholm ble også viktig i understøttelsen av motstanden hjemme i Norge.

Milorg var en militær beredsskapsorganisasjon, bygd opp med tanke på å understøtte en alliert invasjon i Norge, men som aldri kom fordi tyskerne kapitulerte i mai 1945 uten kamp. Først fra 1944 benyttet Milorg sabotasje i noe omfang som virkemiddel.

Kretsen blev etterhvert regjeringens forlengede arm i Norge. Og Koor-

dinasjonskomiteen som samordnet den illegale motstanden som organisasjonene i Norge sto for, ble det sentrale parolautstedende organ. Lenge besto Kretsens og Koordinasjonskomiteens motstandslinje først og fremst av ideologisk holdningskamp mot Vidkun Quisling og hans parti Nasjonal Samling, som samarbeidet med det tyske okkupasjonsstyret ledet av Reichkommissair Terboven. Milorg, Kretsen og Koordinasjonskomiteen smeltet i 1944 sammen til Hjemmefrontens Ledelse.

De norske kommunistene ble holdt utenfor ledelsen av de foran nevnte motstandsorganene. Kommunistene i Norge bygde opp sitt eget motstandsapparat. Etter å ha vært passive fram til Tysklands angrep på Sovjetunionen i juni 1941, slo de til med en aktiv sabotasje, en virksomhet som ble mislikt av de øvrige motstandsorganer. Det norske kommunistpartiet agiterte også for et sentralt Frihetsråd etter dansk mønster, men dette ble heller aldri noen realitet.

Samarbeid, tilpasning, motstand

Arbeiderbevegelsen under okkupasjonsårene 1940-45 kan fruktbart analyseres ut fra tre begreper: samarbeid, tilpasning og motstand. Samarbeid med den tyske okkupanten forekom, og i enda høyere grad tilpasning, særlig under første halvpart av krigen. En mer aktiv motstand utviklet seg etterhvert, men først etter årsskiftet 1943/44 kan dette sies å gjelde også på det økonomiske området. Først fra våren 1944 fikk parolen om motstand mo «tyskerarbeid» fullt gjennomslag.

Vi skal her konsentrere oss om arbeiderbevegelsen i *motstandskampen*. Men først litt om dens rolle før motstanden fikk noe omfang av betydning. Året 1940 ble samarbeidets og tilpasningens år i forhold til tyskerne. Etter at krigshandlingene var slutt under Administrasjonsrådets tid, deltok LO² med sin konstituerte formann, Elias Volan, i Nemnda for industri og omsetning (NIO). Dette var trolig det organ under Administrasjonsrådet som gikk lengst i å samarbeide med tyskerne. Gjennom en spørreskjemaundersøkelse kartla NIO samtlige bransjer i industri og handel med hensyn på råvaresituasjon, produksjonskapasitet o.l., opplysninger som ble stilt til rådighet for tyskerne. Slik fikk de raskt oversikt over Norges økonomiske stilling på vesentlige områder.

Tilpasningen til okkupasjonsmakten var ikke mindre under de såkalte *riksrådsforhandlingene* fram til høsten 1940. Vi skal ikke her gå i detaljer på disse forhandlingene. Kort skal nevnes at de endte med at Arbeiderpartiets stortingsgruppe som den eneste vedtok med 33 mot 27 stemmer å av-

600 tømmermenn, forskallingsnekkere og anleggsarbeidere

inntas på våre anlegg ved Fløkkefjord.

Akkordarbeide. Utmerket forpleining og gode
innkvarteringsforhold.

Henv.

John O. Follerås, Entreprenørfirma,

(Sørl. AE)   Markensgt. 36. Telefon 3761. Kristiansand S.

I Norge skapte tyskernes store anlægsarbejder et næsten umætteligt behov for arbeidskraft. Trods høje lønninger var det ikke muligt at dække arbeidskraft-behovet til disse med frivillig norsk arbeidskraft. Fra efteråret 1941 havde tyskerne oprettet arbeidslejre for krigsfanger til vej- og fæstningsbyggeri i Nord-norge. Fra Danmark blev der importeret arbeidskraft til Norge på samme måde som til Tyskland. I 1941 og 1942 rejste der årligt ca. 4.000 hertil. Derefter faldt tallet i 1943 til 2.500 og i 1944 til under 1.000. Fra forsommeren 1942 begynte tyskerne at tvangsudskrive nordmænd til deres anlægsarbejder. Illustrationen viser en fredelig annonse efter arbeidskraft til tyske anlæg. (Foto: Preben From)

sette Kongen (i Bondepartiets gruppe var tallet 8 mot 8 mens det i de øvrige partiene var store flertall imot). Tidligere hadde DNA-forhandlerne med Volan, Magnus Nilssen og Ole Øisang i spissen gått med på å avsette regjeringen Nygaardsvold, etter at den hadde flyktet til England. Det er dette som Trygve Bratteli i en samtidig skildring (1941) beskriver som «et ynkelig og forstemmende skuespill».

I tillegg kommer den såkalte *Fagopposisjonen av 1940*, som så krigen som et imperialistisk oppgjør mellom stormaktene Tyskland og England, og som arbeiderbevegelsen derfor var best tjente med å forholde seg nøytral til. Fagopposisjonen ønsket en «dansk løsning» også i Norge,

FORFØJNING

Efterat kommunistiske og marxistiske elementer i fagforeningene og særlig innenfor deres ledelse de siste dager på forbrødersk vis har forstyrret arbeidsfreden ved å forberede streikehandlinger, erklærer jeg for Oslo og Aker politidistrikt (Oslo, Aker, Asker og Bærum) med virkning fra 10. september 1941 kl. 5 og inntil videre

DEN CIVILE UNDTAGELSESTILSTAND

Oslo, den 10. september 1941.

Sign.: TERBOVEN

Reichskommissar für die
besetzten norwegischen Gebiete.

KUNNGJØRELSE:

Efterat Reichskommissar für die besetzten norwegischen Gebiete har erklært den civile undtagelsestilstand for Oslo og Aker politidistrikt (Oslo, Aker, Asker og Bærum) bestemmer jeg for dette område følgende:

- 1) Det er forbudt å forstyrre arbeidsfreden på nogenomheist måte, samt opføre sig til eller delta i streik.
- 2) Det er forbudt for den norske befolkning å ferdes ute mellom kl. 10 om kvelden og kl. 5 morgun.
- 3) Alle trafikkmidler med undtagelse av jernbanen skal innstille befordringen kl. 19.30.
- 4) Alle offentlige lokaler og restauranter skal stenge kl. 19. Salg eller servering av alkoholdrikkevarer er forbudt.
- 5) Alle tilstelninger med dans er forbudt.
- 6) Kinoer og teatre skal holdes stengt.
- 7) Det er forbudt å holde møter i lokaler eller irluftssteder og danne grupper eller klynger på offentlige gater eller plasser.
- 8) Ansvaringer fra representanter for de myndigheter som er ansvarlige for ro og sikkerhet må ubetinget følges. Motstand blir brutt med våbenmakt.

Den som setter sig imot disse forordninger blir stillet overfor standrett.
Jeg oppfordrer befolkningen til å bevare ro og orden og gjøre sitt daglige vanlige arbeid. Enhver som ønsker ro og orden har tilsiagn om myndighetenes beskyttelse.

Oslo, den 10. september 1941.

DER HØHERE SS UND POLIZEIFÜHRER NORD

sign.: REDISS

SS-GROUPENFÜHRER UND GENERALLEUTNANT DER POLIZEI.

Meddelelse om undtagelsestilstand i Oslo og omegn den 10. september 1941. Den ydre anledning til undtagelsestilstanden i Oslo (10.-16. september) blev madmangelen og specielt mælkerationeringen (indført 8. september), der medførte, at mælken der hidtil var blevet serveret til maden i madpauserne blev inddraget. Resultatet heraf blev mælkestrejken på en række af Oslos store metalvirksomheder. Den 10. september trængte Gestapo ind på LO's kontor og lukkede det. LO's juridiske konsulent, Viggo Hansteen og klubformanden på en af de strejkende fabrikker, Rolf Wickstrøm dømedes til døden af standretter og henrettedes samme dag, ligesom 25 andre i løbet af de nærmeste dage blev idømt hårde fængselsstraffe. LO og fagforbundene kom under kontrol af udefra indsatte ledere, ligesom Arbejdsgiverforeningen og Håndværkerforbundet blev påtvunget NS-ledere. Det var dermed demonstreret, at opposition kunne være livsfarlig. Enkelte var formentlig blevet skræmt, medens andre styrkedes i modstandsviljen. Undtagelsestilstandens største virkning blev sandsynligvis, at modstanden gik under jorden. (Foto: Preben From)

som innebar et slags indre selvstyre under tyske bajonetter. Foruten noen uavhengige fagforeningsfolk besto Fagopposisjonen både av DNA-medlemmer og kommunister. De sistnevntes opptreden må også sees i lys av ikke-angrepspakten mellom Sovjetunionen og Tyskland fra august 1939. Så lenge den sto ved lag forholdt NKP som parti seg passiv i forhold til tyskerne. Anført av Håkon Meyer gikk forøvrig enkelte i Fagopposisjonen inn i NS høsten 1940, for senere å overta viktige posisjoner i den nazifiserte fagorganisasjonen.

De politiske partiene ble forbudt 25. september 1940 (NKP alt 16. august). LO fikk derimot fortsette etter skifte av toppleder og enkelte andre tillitsmenn. Men de fleste både i LO-sekretariatet og lederne i forbundene og samorganisasjonene fortsatte. Jens Tangen fra Fagopposisjonen ble ny LO-formann. Han underkastet seg snart de gamle LO-lederne. Den reelle lederen i LO ble Viggo Hansteen, nylig utmeldt av NKP. Han var LO's jurist og kjent for sin dyktighet. Hansteens og LO's strategi ble nå å avstå fra ethvert samarbeid med Quislings parti NS, men derimot samarbeide med tyskerne om faglige spørsmål i snever forstand. Det gjaldt å bevare LO for arbeiderne og arbeiderbevegelsen: «Så lenge organisasjonen vedblir å være et norsk organ og har mulighet for å gi uttrykk for medlemmenes oppfatninger og krav – om enn innenfor aldri så snevre grenser – vil fagorganisasjonens virksomhet bli fortsatt. Skulle disse forutsetningene i den videre utvikling trues med å falle vekk - hvilket en selvsagt må regne med – vil det bli brudd», skrev Hansteen i et brev 19. februar 1941.

Det gikk noen måneder. Men presset fra NS mot LO og andre organisasjoner økte. Alle LO's tjenestemannsforbund var med på å undertegne et protestbrev til tyskerne 3. april 1941. Ialt sto 22 ulike organisasjoner bak. Enda et protestbrev til Reichkommissar Terboven med skarp kritikk av NS ble oversendt 15. mai. Denne gangen hadde 43 organisasjoner skrevet under. Nestformann Ludvig Buland undertegnet på vegne av LO. De tyske myndighetene reagerte med arrestasjoner, avsettelse av ledere og innsettelse av såkalte kommissariske ledere. I fagbevegelsen ble bare Telegraf- og Telefonforbundet rammet av det siste. Fire av de seks arresterte var imidlertid fra LO med Buland i spissen.

Sommeren 1941 skjedde det også noe annet viktig for framveksten av motstandsviljen i arbeiderbevegelsen, nemlig *Tysklands angrep på Sovjet*. Fra den 22. juni gikk også kommunistene over på motstandslinjen. Snart var det kommunister som førte an i de mest aktivistiske motstandshandlingene.

Dømte av standretten under unntakstilstanden i Oslo i september 1941:

Viggo Hansteen,	dødsdom, fullbyrdet
Rolf Wickstrøm	dødsdom, fullbyrdet
Ludvik Buland	dødsdom, benådet, døde i Tyskland
Josef Larsson	dødsdom, benådet
Harry Westli, fabr.arb.	dødsdom, benådet, døde i Tyskland
Gunvald Gregersen, maler	livsvarig tukthus
Alf Myhrer, jernarb.	livsvarig tukthus
Fritz W.Hannestad, typogr.	livsvarig tukthus
Oddvar Berg, typogr.	livsvarig tukthus
Thorbjørn Koppang, hj.arb.	15 års tukthus
Thoralf Kopstad, dreier	15 års tukthus
Nils Bjerke, sveiser	15 års tukthus
Ingolf Gulbrandsen, fabr.arb.	15 års tukthus
Gulbrand Karlsen, støp.arb.	15 års tukthus, døde i Tyskland
Kåre Lovholm, støp.arb.	12 års tukthus
Kristoffer Kvam, mask.arb.	12 års tukthus
Stein Mickaelson, dreier	12 års tukthus
Oskar Bøe, klokkarb.	12 års tukthus
Asbjørn Ruud, skimaker	12 års tukthus
Olaf Økern, skiurb.	12 års tukthus
Louis Nielsen, sveiser	10 års tukthus
Ole A.Johannesen, støp.arb.	10 års tukthus
Ivar Sæther, dreier	10 års tukthus
Victor Malmquist, former	10 års tukthus
Kåre Schiefloe, bryggeriarb.	10 års tukthus

Alle de ovennevnte ble sendt til Tyskland. De øvrige arresterte som ikke fikk noen dom, i alt ca. 200 personer, ble sittende på Grini, de siste til våren 1942. Noen ble deretter sendt til Tyskland, men de fleste slapp fri. 12 kvinner ble også sendt til Grini i forbindelse med melkestreiken, men de slapp ganske fort ut igjen.

Kilde: Fri Fagbevegelse 12/9 og 20/9-41 og Norsk Fangeleksikon, Grinifangene.

Tyskernes reaksjoner på protestbrevene og marsj mot øst fikk LO-ledelsen til å forberede *Overgangen til illegal virksomhet*. Men forberedelsene var ikke kommet så veldig langt, da tyskerne slo til med unntakstilstand i Oslo og henrettelsene av Hansteen og Rolf Wickstrøm 10. september 1941. Bakgrunnen for tyskernes aksjon var en *streikebølge* som hadde startet på Akers verksted, etter at arbeiderne her ikke hadde fått den sedvanlige melken sin til frokosten. 20-25.000 var snart i streik etter at den spredte seg til andre bedrifter og byggeplasser. Over 200 personer ble arrestert. Fem faglige ledere fikk dødsdommer, men tre ble benådet og sammen med 20 andre sendt til tukthus i Tyskland. De fleste ble imidlertid sendt til Grini.

Nå overtok også NS ledelsen av LO. Odd Fossum ble kommissarisk »landsleder«. Med seg som LO-sekretærer og kommissariske forbundsledere fikk han flere erfarne tillitsmenn som Håkon Meyer, Erling Olsen, Kåre Rein, Birger Aamodt, Severin Arnesen, Aksel Schultz og flere. Deres uttalte motiv for et slikt skritt var å bevare fagorganisasjonen og arbeide for de fagorganisertes kår.

Unntakstilstanden i september 1941 førte til at arbeiderbevegelsen definitivt gikk under jorden i illegalitet. At viktige ledere ble arrestert og at andre flyktet til utlandet, gjorde imidlertid det illegale arbeidet vanskelig. At Einar Gerhardsen ble sendt til tysk konsentrasjonsleir, innebar et foreløpig brudd mellom arbeiderbevegelsen og det spirende nasjonale motstandssentrum som senere ble kjent under navnet Kretsen. Særlig Hansteens død svekket forbindelsen en tid til det som ble Koordinasjonskomiteen (KK). Sistnevnte ble de illegale organisasjonenes fellesorgan, som etterhvert fikk ansvaret for å samordne parolene til befolkningen.

At ledere som Lars Evensen og Konrad Nordahl måtte flykte til utlandet, ble også i første omgang et stort tap. LO-sekretariatene i Stockholm og London som de to kom til å lede fra november 1941, ble imidlertid de viktigste organene for arbeiderbevegelsens motstandsvirksomhet på utefronten. I første rekke dreide den seg om å samle penger til illegalt aktivitet i Norge, formidling av nyheter og ikke minst etterretningsstoff, og planlegging av gjenreisningen av landet etter krigen.

Det vil føre for langt i denne sammenheng å behandle arbeiderbevegelsens virksomhet også i Sverige og England under krigen. Her får vi konsentrere oss om det som skjedde i Norge. På det sentrale plan startet altså

Viggo Hansteen (1900-1941) cand. jur. i 1923 virkede som overrettsagfører i Oslo, hvor han med sin sosialistiske baggrund førte en lang række sager for kommunistiske tiltalte, der havde krænket arbeidets frihed. Han tilhørte Mot Dag-oppositionsgruppen indenfor Arbeiderpartiet indtil 1925, hvor han blev ekskluderet. I 1926 tilsluttede han sig kommunistpartiet NKP. 1927-29 opholdt han sig i Moskva, hvor han bl.a. forelæste på Vest-universitetet. I 1936 blev Hansteen juridisk konsulent for LO. Efter at have fulgt regeringen på dens flugt nordover ved invasionen vendte han sommeren 1940 tilbage til Oslo. I det første år af besættelsen var Hansteen det faste punkt i LO's ledelse. (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek, Oslo)

viktige ting fra høsten 1941. Men lokalt hadde motstandstiltak blitt iverksatt alt tidligere.

Organisert arbeidermotstand

Arendal – byen hvor Arbeiderpartiets vugge hadde stått i 1887 – ble første åsted for organisert illegal arbeidermotstand med alvorlige konsekvenser for dem som var med. Det skjedde allerede sommeren 1940 med utgangspunkt i samorganisasjonen. En gruppe her fikk ut en beskjeden illegal avis, trolig den første i landet, og det ble også organisert en sjøtransport over til England. Etter angiveri ble ca. 100 personer arrestert og flere sendt til Tyskland.

'Fri Fagbevægelse' om Norges Fremtid understreger Kravet om Økonomisk Demokrati

DET norske blad FRI FAGBEVEGELSE, som udgives illegalt af fag- og arbejderbevægelsen i Norge, behandler i en ledende artikel i sit nummer den 8. januar de folkelige krav og forventninger til efterkrigens samfundsordning og lægger i den forbindelse vægt paa nødvendigheden af, at man ikke blot tager til takke med politisk demokrati, men maa sikre sig gennemførelse af et økonomisk demokrati. For "... skal folkestyret faa kød og blod og demokratiet blive en levende realitet, kan man ikke opretholde et økonomisk faamandsvælde i landet," fremhæves det.

"Alle ansvarsbevidste kvinder og mænd er enige om at Norges fremtidige forvaltning skal bygge paa demokratiets og folkestyrets grund," skriver bladet. "Vi har faaet mere end nok af alt det svineri, som følger med et diktatur. Vi vil bygge paa talefrihed og ytringsfrihed, organisationsfrihed og respekt for den personlige sikkerhed. Et system, som forudsætter angiveri paa arbejdspladserne og lytning ved dørene, er os vedetstyggeligt. Vi vil

**Over den Mand
fældes ingen
Taarer...**

I forbindelse med organisationernes modstand begyndte man fra fagbevægelsens side at udgive illegale blade i vinteren 1940-41. Det vigtigste af de blade, Det norske Arbeiderparti stod bag, var »Fri Fagbevægelse«, til hvilket initiativet blev taget ved juletid 1940. De oprindelige initiativtagere til bladet var repræsentanter for en række fagforbund. I bladets første tid var de centrale figurer Lars Evensen og Henry Hansen. Gestapo oprullede i 1942 og 1944 »Fri Fagbevægelse«, og i alt arresteredes 122 medarbejdere, hvoraf 19 mistede livet. At dette blad havde betydning også ud over Norge, ses af en artikel om »Fri Fagbevægelse« fra 1.3.1944 i »Kurer«, fagforeningsblad for de danske søfolk. (Foto: Preben From)

Forøvrigt er arbeiderbevegelsens lokale motstand noe av det som er dårligst kartlagt av okkupasjonsforskningen. Ny forskning vil nok avdekke også annen organisert motstand lokalt i den tidligste fasen. Men ellers er det mest individuelle markeringer av motstand som kjennes, f.eks. som Trond Hegnas artikkel «Ingen nordmann til salg» i avisen «1ste mai» 28. september 1940, eller Olav Oksviks demonstrasjon i januar 1941, da han nektet å la seg diktere av NS til å ta ordførervervet i sin hjemkommune Bolsøy utenfor Molde.

Illegale nyhetsformidling ble noe av det viktigste i utgangspunktet. Initiativet til dette i arbeiderbevegelsen ble oftest tatt av AUF-ere. Tyngden i dette avisarbeidet lå i Oslo, men også i byer som Stavanger, Sarpsborg, Gjøvik og andre steder var slik virksomhet i gang alt i 1941. Den viktigste illegale avisen som DNA-folk sto bak var «Fri Fagbevegelse» fra januar 1941. Sentral i starten var Lars Evensen. Da han måtte rømme overtok Per Lie ledelsen. «Fri Fagbevegelse» ble rullet opp av Gestapo både i 1942 og 1944. Tilsammen ble 122 medarbeidere arrestert og 19 mistet livet, bl.a. netopp Per Lie som døde i tysk konsentrasjonsleir.

Den illegale pressen er godt klartlagt i Hans Luihns bøker (utg. 1960 og 1981). Mindre kjent er det såkalte Faglige Utvalg (FU). Det hadde sitt utgangspunkt i samme krets som «Fri Fagbevegelse» og ble også ledet av Per Lie, inntil han ble arrestert i februar 1942. Men den viktigste lederen for FU var Halvdan Jønsson, tidligere formann for Kjemisk industriarbeiderforbund.

Halvdan Jønsson ledet FU fra våren 1942 og til han ble arrestert i januar 1944 og sendt til Tyskland, hvor også han døde. Under ham ble FU et profesjonelt apparat, med forbindelseslinjer både til LO-sekretariatet i Stockholm, til illegale forbundsledelser og lokale utvalg utover landet, og til den nasjonale, tverrpolitiske hjemmefrontledelsen i Oslo. Jønsson ble medlem både av KK og Kretsen. Det gjaldt også hans etterfølgere som ledere for FU, Frank Hansen og Alf Andersen.

De lokale faglige utvalg ble organisert fra sommeren 1942 av Jønssons medarbeider, Karsten Torkildsen (nestformann i Kjemisk). Etter tre reiser som han foretok som kurér for FU i Sør- og Nord-Norge, rapporteres det sist i 1942 om ialt 28 lokale faglige utvalg. Virksomheten varierte fra distribusjon av «Fri Fagbevegelse» til mer omfattende tiltak. Noen steder var de lokale utvalgene lenge papirutvalg. Det synes f.eks. lenge å være tilfellet nordpå. Først i august 1944 ble det opprettet et permanent illegalt utvalg i Tromsø.

Motstandsarbeidet i de lokale faglige utvalgene er også kartlagt dårlig

av forskningen. Enkelte steder som f.eks. i Bergen og Vestfold ble arbeidet *hemmet av alvorlige konflikter mellom kommunister og DNA-medlemmer*. Kildematerialet er rikt på beretninger om slik indre rivalisering. Dette var også tilfelle i enkelte av de illegale forbundsledelsene, som også ble organisert fra 1942. Særlig i Bygg-, Arbeidsmannsforbundet og Kommuneforbundet hvor kommunistene sto sterkt, var det mye strid. Ofte kan en få inntrykk av at politiske motsetninger innad i arbeiderbevegelsen fra før krigen var viktigere enn motstand mot tyskerne og NS.

Så lenge Jønsson ledet FU var ikke dette så utpreget på det sentrale plan. Jønsson godtok at kommunisten Lars Bakken fra Arbeidsmannsforbundet ble fullverdig medlem av FU. Hans etterfølgere som FU-ledere ville derimot ikke ha med kommunister. Hovedgrunnen til dette var nok at kommunistene fra årsskiftet 1943/44 krevde en mer aktivistisk motstandskurs.

Fra de illegale lokale utvalgene ble det fra 1943 også etablert kontakter til Milorg. Det skjedde gjennom den såkalte *Bedriftsorganisasjonen – B.org* – først ledet av Johs. Fougli sentralt og etter hans arrestasjon av Kai Knudsen. B.org skulle bl.a. drive «stille» sabotasje i bedrifter som arbeidet for tyskerne. Dessuten skulle en hindre at bedrifter ble ødelagt ved tysk kapitulasjon. Også B.orgs virksomhet er dårlig kartlagt av historikerne. B.org var direkte underlagt Milorg. I Milorgs sentrale ledelse var forøvrigt arbeiderbevegelsen svakt representert, i motsetning til i Kretsen og KK. Eneste medlem her var DNA-journalisten Ola Brandstorp, som måtte flykte til Sverige alt i desember 1943.

I november 1943 gis en oversikt over gjeldende paroler fra FU og hvilke problemer en strir med for å få oppslutning om disse. På det *organisasjonsmessige* området gjaldt at enhver forbindelse med deler av fagorganisasjonen som hadde fått kommissarisk ledelse skulle boikottes. Men dette fungerte ikke godt: «Dessverre lar det seg ikke nekte at i de forbund hvor en eller flere av de gamle tillitsmenn sitter igjen i sine stillinger, er det en del foreninger og medlemmer som av den grunn søker forbundets råd, veiledning og støtte i saker angående arbeidsforhold», het det. Parolen var at alle tillitsmenn skulle forlate sine stillinger, men det var vanskelig å få oppslutning om, da NS-myndighetene satte forbud mot å slutte.

Angående *det nasjonale spørsmål* var det en hovedparole å forsinke bestillinger ved norske bedrifter som tjente tyske krigsformål. Videre gjaldt en parole mot å la seg tvangsutskrive til slikt arbeid. Den nasjonale hjemmefrontledelsen hadde tidlig sendt ut denne, «men det er dessverre fremdeles altfor mange som ikke etterkommer parolen», het det fra FU-ledel-

sen. Særlig gjaldt dette utover landet. Alle som arbeidet på tyske anlegg skulle se å komme seg bort fra dette, «hvis de på en eller annen måte kan skaffe seg annen beskjeftigelse eller underhold, slik at de ikke risikerer å bli tatt av makthaverne». Parolen gjaldt altså ikke uten forbehold.

Slik så FU-lederen Jønsson det da året 1943 ebbet ut. Nå hadde FU begynt å tenke i baner som alvorlig ville ramme tysk krigsøkonomi. Men dette var et *vanskelig spørsmål fordi det rammet mange arbeidsfolk med god fortjeneste av «tyskerarbeidet»*. Minst 150.000 normenn arbeidet frivillig for tyskerne på krigsviktige bedrifter og anlegg da dette i 1943 var på sitt største. Det var derfor ikke lett for FU å ta bastant avstand fra «tyskerarbeidet».

Kommunistenes illegale faglige ledelse syntes FUs linje her var for svak og sendte ut paroler om direkte sabotasje av alt som tjente tyske interesser. Kommunistene krevde også at fagorganiserte sluttet å betale medlemskontingent og forberedelse av streikeaksjoner. Det var slike krav som førte til at FU ikke lenger tillot at kommunistene ble representert her fra årsskiftet 1943/44.

Aksjonen mot Arbeidstjenesten våren og sommeren 1944 ble FUs gjennombrudd. Nå ble befolkningen endelig oppmerksom på at det fantes en sentral illegal faglig ledelse, som samarbeidet med hjemmefrontledelsen. Bakgrunnen for aksjonen var frykten for at noen årsklasser av norske unggutter via Arbeidstjenesten skulle mobiliseres til tysk krigstjeneste på Østfronten.

Her skal ikke drøftes årsakene til at aksjonen mot Arbeidstjenesten ble så vellykket, og som i neste omgang førte til at kamp mot tysk krigsøkonomi generelt for alvor nedfelte seg i folks bevissthet. Viktigst var nok meldingen om de alliertes invasjon på Kontinentet 6. juni 1944. På dette tidspunkt omtalte FU-ledelsen kampen mot Arbeidstjenesten som «den største aksjon som er gjennomført hjemme og med strålende suksess».

Den økte selvtilliden i FU ga seg også utslag i resolutt opptreden da NS-ledelsen i LO igjen forsøkte å få opprettet *Arbeidssambandet*, et hovedelement i Quislings kongstanke om et Riksting. Dette hadde og blitt avvist høsten 1942, men da var aksjonen mindre vellykket sett med FUs øyne. FU hadde den gang nokså nølende prøvd å få de fagorganiserte til å melde seg ut av sine foreninger. Men oppslutningen om utmeldelsesaksjonen ble svært varierende. Det var ikke FU, men illegale ledelser i andre næringsorganisasjoner som var pådrivere i aksjonen. At arbeidssambandet og Rikstinget ble avvist i 1942, skyldes først og fremst at tyskerne selv gikk imot Quislings plan, som følge av at de ikke ønsket uro i arbeidslivet.

Selvbevisstheten i FU ga seg også utslag i august 1944, da man i samarbeid med hjemmefrontledelsen arrangerte *landskonferanse* for å drøfte retningslinjene for det videre motstandsarbeid. En rekke spørsmål ble drøftet, bl.a. folkestreik som nettopp var gjennomført i Danmark. Høsten 1944 hadde FU fått et fasttømret apparat, som også omfattet ansatte funksjonærer. FU var også fornøyd med forholdet til hjemmefrontledelsen: «Der sitter en direkte representant for FU i den øverste ledelse pluss 2 arbeidsrepresentanter. I det utvalg som leder den sivile kamp har vi fått to ... Forøvrig er FU representert i en rekke utvalg som er nedsatt med spesielle oppgaver», skriver FU-leder Alf Andersen i en rapport.

FU sentralt var hele tiden kontrollert av DNA-folk. Lojale DNA-medlemmer var også FUs representanter i KK og Kretsen, som etterhvert utgjorde Hjemmefrontens Ledelse (HL). At DNA var godt representert i disse organene gjorde det mindre påtrengende å opprettholde egne illegale partiorganer. Et Politisk Utvalg (PU) ledet av Eugen Johannessen og Arnfinn Vik eksisterte og var aktivt fram til høsten 1942, men synes fra nå av å ha fått mindre betydning.

Organisert sabotasje og illegal presse

Iallfall var *partivirkomheten i DNA ubetydelig sammenliknet med NKPs*, som systematisk ble bygd ut etter at Peder Furubotn overtok ledelsen ved årsskiftet 1941/42, med mandat til «å omstille partiet politisk fra øverst til nederst». Det vil også føre altfor langt her å redegjøre for kommunistenes partiapparat og motstandsvirksomhet i detaljer. Mens hovedlinjen var passivitet fram til Tysklands angrep på Sovjet i juni 1941, blir motstandspolitikken senere preget av aktivisme i større grad enn øvrige hjemmelige motstandsorganer. Som NKPs generalsekretær agiterte Furubotn for organisert sabotasje og geriljakrig fra første stund. En slik *voldlig aksjonslinje* var i strid med den øvrige hjemmefronts *beredskapslinje*, hvor holdningskamp mot NS lenge var det viktigste.

På den militære siden opererte kommunistene med både et etterretningsapparat, militære kampgrupper og sabotasjegrupper. Etterretningsapparatet ledet av Lars Nordbø med forbindelse til Sovjet ble rullet opp allerede i april 1942, og Nordbø og andre medarbeidere henrettet. Kommunistenes militære «nasjonalgarder» ble også etterhvert rullet opp av tyskerne. Den største gruppen, Nasjonalgarden i Oslo-området med 1200 mann, gikk høsten 1942 inn i Milorg Øst i Oslo. Her ble det bitter strid om makt og motstandskurs. Med bitterhet innså kommunistlederen

Ørnulf Egge høsten 1944 at Milorg-ledelsen hadde oppnådd «å likvidere vår selvstendige, aktivt innstilte militærorganisasjon, samtidig som grunnenhetene inngikk i, og derved forsterket deres organisasjon».

Større betydning fikk *kommunistiske sabotasje grupper*. Våren 1942 startet Spania-kjemperen og Wollweber-lederen Asbjørn Sunde med jernbansabotasje i Østlandsområdet. Senere ble angrep rettet mot arbeidskontorer og industribedrifter. Da Sunde innstilte virksomheten høsten 1944 hadde hans gruppe gjennomført minst 50 sabotasjeoppdrag. Andre viktige sabotasje grupper ledet av kommunister var Normann Iversens Saborg i Bergenområdet og Ragnar Sollies gruppe i Osloområdet.

Inntil sommeren 1944 var kommunistene de eneste med fast tilhold til Norge som drev organisert sabotasjevirksomhet. De øvrige som utførte slike oppdrag var innsendte SOE-grupper fra England bestående av nordmenn, men under engelsk kommando. Først sommeren 1944 tok Milorg opp sabotasje i egen regi. Kommunistenes sabotasjeaksjoner ble sett på med stor misnøye fra hjemmefrontledelsen, fordi dette innebar fare for tyske represalier og ellers kunne eksponere Milorgs beredskapsplaner.

Større betydning enn på det militære området fikk kommunistenes illegale *presseapparat*. Størst og viktigst ble avisene «Friheten» og «Radio-Nytt». Det ble også lagd spesielle aviser for ungdom, kvinner, bønder og intellektuelle. Også kommunistenes presse var gjenstand for opprullinger og mange liv gikk tapt. Men deres presse gikk klar av Gestapos opprulling av store deler av den øvrige illegale pressen i begynnelsen av 1944, noe som ga NKP et slags pressemonopol en tid og skapte grobunn for mistanke om angiveri fra kommunistenes side. Først etter krigen ble det klart at et skrift om «Kommunistenes Judashandling» var en provokasjon av Gestapo for å splitte motstandsbevegelsen.

Denne såkalte *Deichman-saken* bidro til å isolere kommunistene i motstandsarbeidet. At den illegale avisen «Alt for Norge» på nyåret 1944 trådte fram som offisielt organ for NKP's sentralkomité, med harde angrep på den øvrige motstandsbevegelses passivitet, gjorde ikke isolasjonen mindre. Det var denne avisen som i januar 1945 trykte artikkelen «Sjette kolonne» under et psevdonym, som senere viste seg å være forfatteren Helge Krog. Artikkelen var et sviende angrep på næringslivets representanter i hjemmefrontledelsen, og gjaldt fraværet av motstandshandlinger på det økonomiske området, som Krog mente skyldtes deres forretningsmessige interesser. Indirekte rammet dette også DNAs representanter i hjemmefrontledelsen.

Striden om Frihetsrådet

Utover våren 1944 var kommunistenes hovedkrav en samlet, tverrpolitisk motstandsledelse for både den sivile og militære kamp under betegnelsen *Frihetsråd*, etter dansk forbilde. Opprinnelig var det Torolv Solheim som utarbeidet forslaget, og han fikk også istand et slikt råd på Vestlandet. Men ellers førte ikke Frihetsrådsplanen fram, da den ble avvist tvert av hjemmefrontledelsen. Hjemmefrontledelsens proklamasjon om sin egen eksistens, kjent via London radio i midten av mai 1944, var først og fremst et svar på kommunistenes agitasjon for Frihetsrådet, som tok brodden av kravet om dette.

Under striden om Frihetsrådet ble det brukt harde ord. Kommunistene beskyldte hjemmefrontledelsen for en dårlig ledelse, som hadde ført til en «uverdig tilpasningsprosess, pessimisme og selvoppgivelse», som det het. Videre viste de til «alarmerende nyheter om at det fra et bestemt hold skulle være tatt visse forberedelser til et statskupp etter krigen, et mindretallsdiktatur, støttet på militær besettelse av landet». På det skarpeste ble slike beskyldninger avvist av hjemmefrontledelsen som «et forræderi mot vår sak».

Ryktene om statskupp og militærdiktatur etter krigen har heller ikke okupasjonsforskningen interessert seg særlig for. Her er interessante mentalitetshistoriske problemer, som ikke minst forskere med sans for nye strømninger i historiefaget bør se nærmere på. Rykter må betraktes som realiteter dersom mange tror på dem og innretter sine handlinger deretter. Ryktene om statskupp o.l. verserte ikke bare i Norge, men også blant nordmenn i emigrantmiljøene i Sverige og England. I Norge var det desuten ikke utelukkende noe kommunistene var opptatt av.

Også den såkalte *Nilsen-Haug-opposisjonen* innenfor Arbeiderpartiet var svært bekymret for dette i forbindelse med overgangsordninger etter krigen. Den tidligere DNA-ordføreren Trygve Nilsen var medlem av DNAs illegale Politiske Utvalg. Overlærer Edmund Haug var en lederskikkelse i lærerfronten. Kort fortalt var begge opptatt av hva de mente var antidemokratiske eller diktatoriske tendenser bak Kretsens forslag til overgangsordninger etter frigjøringen. Det gjaldt kravet om at regjering Nygaardsvold øyeblikkelig skulle gå av og en ny regjering dannes med utgangspunkt i hjemmefrontens menn, uten hensyn til Stortinget. Nilsen-Haug-opposisjonen ønsket derimot at Stortinget av 1936 skulle innkalles igjen. Og særlig var den imot at Kretsen skulle oppnevne lokalstyret i kommunene og fylkene ved frigjøringen.

Hvor stor oppslutning Nilsen-Haug-opposisjonen hadde er heller ikke kartlagt. Trygve Nilsen hadde støtte fra bygningsarbeiderforbundets illegale ledelse og deres avis «Vårt Land». I november 1943 het det her at «Der arbeides etter det vi har grunn til å tro, under demokratiets maske, for fortsatt diktatorisk styreset ... i overgangstiden ... Skulle disse reaksjonære krefters bestrebelse kronet med hell kan det gå lang tid før folket igjen får bestemmelsen om styre og stell i Norge». Disse ord var direkte svar på en artikkel i hjemmefrontorganet «London-Nytt» om overgangsstyret.

Både kommunistenes krav om en mer aktiv motstandspolitikk og Nilsen-Haug-opposisjonens skepsis til overgangsordninger, viser uenighet innad i arbeiderbevegelsen. Det ble nødvendig for hjemmefrontledelsen å stoppe begge strømningene. Derfor sto Hjemmefrontens Ledelse (HL) fram ved å proklamere sin eksistens og det grunnlag arbeidet på våren 1944.

Særlig NKPs opposisjon ble viktig for hjemmefrontledelsens motstandspolitiske utvikling. Kommunistenes krav om Frihetsråd og aktiv voldelig motstand var ikke bare en hovedårsak til at HLs eksistens ble lansert offentlig, men også til at Milorg eller hjemmestyrkene ble kjent, og at Milorg gikk over til sabotasje fra sommeren 1944. Alt dette demmet opp mot kommunistenes framgang i opinionen, særlig blant yngre mennesker. Fra høsten 1944 ble NKP, som Grimnes sier, først og fremst «stående som en motstandsradikal påminnelse som bidro til å holde hjemmefrontledelsen fast ved sin nye politikk».

Kommunistene og hjemmefrontens ledelse, de sistnevnte inkludert DNA-lederne med enkelte unntak, sto altså for alternative motstandslinjer. Men dette hindret likevel ikke at *mye samarbeid også fant sted*. For det første gjenga kommunistene hele tiden de sivile parolene for holdningskampen i sine aviser. Det de ville var voldlige aksjoner i *tillegg*. Kommunistene ga også i sin presse tilslutning til demokratiske og nasjonale verdier som fellesnevner for motstandskampen.

Kretsen finansierte lenge også kommunistenes illegale presse. Men dette ble det slutt på etter at uenigheten om motstandslinjer ble skarpere. Videre ble det samarbeidet om eksport av flyktninger. Milorg-ledelsen samarbeidet også med – eller rettere sagt – kjøpte tjenester av Asbjørn Sundes sabotasjegruppe. Kommunistiske militærgrupper gikk inn i Milorg og Milorg-grupper støttet tidvis kommunister. I den illegale fagbevegelsen samarbeidet NKP-ere og DNA-folk ofte utmerket, selv om det også var motsetninger.

Det kan se ut som om samarbeidet var bedre nede på grasrota og ute på

det lokale plan enn det var på mer sentrale nivåer. Trolig skyldtes dette at menige deltakere i motstandsarbeidet rundt om i landet mangelt kunnskaper om hva sentrale ledere i Oslo var opptatt av. For de sistnevnte dreide det seg ikke bare om å vinne krigen. Viktig var også posisjoner i etterkrigssamfunnet.

Perspektiver på arbeiderbevegelsen i motstandskampen

I det foregående er gitt en grov oversikt over arbeiderbevegelsens motstandsvirksomhet under okkupasjonen. Områder hvor ytterligere forskning er påkrevet er understreket. Særlig savnes kunnskaper om arbeiderbevegelsen på det lokale plan. Men heller ikke er norsk arbeiderbevegelse under krigen studert i et *internasjonalt komparativt perspektiv*. Hvordan artet motstandskampen seg sammenliknet med arbeiderbevegelsens motstand i andre tyskokkupert land?

I motsetning til spørsmål om virksomheten lokalt og på grasrota i Norge, er dette en problemstilling som helt er forsømt i mitt bind av Arbeiderbevegelsens historie i Norge, Klassen og nasjonen 1935-1946 (bd. 4 utgitt på Tiden 1988). Kritikere av denne boka har også pekt på at jeg ikke her eksplisitt har stilt spørsmålet om *hvorfor arbeiderbevegelsens motstand utviklet seg såpass sent?* Både i 1940 og 1941 er det overordnede bilde at tilpasning til okkupasjonsregimet rådet. Først fra 1942 kom motstandarbeidet inn i fastere organiserte former. Og først fra våren 1944 betydde motstand også kamp på det økonomiske området.

På bakgrunn av at det var arbeiderbevegelsen i Norge i 1930-årene som sto i spissen for den politiske kampen mot nazismen, er dette nokså bemerkelsesverdig. Det er her umulig å gi noen uttømmende forklaring. Men noen momenter kan nevnes: At kommunistene var lammet i 1940 og 1941, skyldtes ikke-angrepspakten mellom Stalin og Hitler fra august 1939. LOs praktiske tilpasningspolitikk fram til høsten 1941 skyldtes ønsket om å bevare fagorganisasjonen på norske hender, i en tid da Tyskland seiret på alle fronter. Pragmatisme på bekostning av ideologi var noe flertallet hadde vendt seg til etter Nygaardsvoldregjeringens maktovertakelse i 1935, med de mange politiske kompromisser dette innebar.

At flere arbeiderledere gikk inn i NS og påtok seg lederstillinger i det kommissariske LO, gjorde ikke saken lettere for vanlige fagorganiserte. Det nazifiserte LO og forbundene og samorganisasjonene som de overtok ledelsene av, gjorde slett ikke alltid en dårlig jobb i snever faglig forstand. I mange fagforeninger puslet og gikk det på vanlig måte fram til

1944. På ingen måte boikottet fagforeningene arbeid på tyske anlegg eller krigsviktige bedrifter. Istedet gjaldt det å legge forholdene best mulig til rette for norske arbeidere, skaffe best mulig akkordlønn, mat og bobetinger på anleggene o.l. Særlig viktig var å hindre at tvilsomme bedrifter, «brakkbaroner» og andre spekulanter skodde seg på arbeidernes bekostning.

De mange tusen arbeidsplassene som tyskerne okkupasjon av Norge skapte, løste definitivt 1930-årenes store arbeidsledighetsproblem. For første gang i livet fikk mange ungdommer godt betalt lønnsarbeid. Dette må ha vært et vesentlig moment for at den illegale faglige ledelse, både sentralt og lokalt, lenge nølte med å sette motstand på det økonomiske området opp på dagsorden.

Omslaget kom altså for alvor våren 1944. Men nå hadde også krigskonjunktorene internasjonalt definitivt snudd. Det var klart at Tyskland ville tape krigen om ikke så lenge.

På den annen side var det fra høsten 1943 at uenigheten om motstandslinjer ble synliggjort i arbeiderbevegelsen, med NKPs økende agitasjon for sin voldlige aksjonslinje. DNA-folk fulgte på sin side den øvrige motstandsledelsens beredskapslinje. Mye tid og krefter ble brukt innad i ulike illegale organer til å diskutere den rette kurs og kjempe om representasjon og lederposisjoner. Slik ble tillitsforhold brutt ned. Også indre stridigheter virket hemmende på arbeiderbevegelsens samlede motstand.

De mislykkede samlingsforhandlingene mellom NKP og DNA etter frigjøringen i 1945, kan også føres tilbake til dette. Men samlingsforhandlingene er en annen historie.

Forkortelser

- AUF: Arbeidernes Ungdomsfylking
- B-org: Bedriftsorganisasjonen (underlagt Milorg)
- DNA: Det norske Arbeiderparti
- FU: Faglig Utvalg (LOs sentrale illegale utvalg)
- HL: Hjemmefrontens Ledelse
- KK: Koordinasjonskomiteen
- LO: Den faglige Landsorganisasjonen
- Milorg: Militærorganisasjonen
- NIO: Nemnda for industri og omsetning
- NKP: Norges kommunistiske parti
- NS: Nasjonal Samling (Quislings parti)

PU: Politisk Utvalg (Arbeiderpartiets)
Saborg: Sabotasjeorganisasjonen (kommunistenes)
SOE: Special Operations Executive (britisk)

Noter

1. Artikkelen er oprindeligt et foredrag trykt i Krigsinvaliden nr. 2/90 (udgives i Norge), som bygger på Tore Pryser's bog Arbeiderbevegelsens historie i Norge bind 4, Klassen og nasjonen 1936-1946 (Tiden forlag 1988). (red.)
2. Se forkortelsesliste sidst i artikkelen.

